

Bekegem / Hondegem, een vroeg-Merovingisch domein

1. Vlaanderen en de Vlaanderengouw in de vroege middeleeuwen¹.

1a. De Vlaanderengouw

In de Merovingische tijd² had de Vlaamse kustvlakte het uitzicht van een uitgestrekt waddegebied, vol slikken en schorren en doorsneden met getijdengeulen en kreek die soms diep in het binnenland doordrongen. Dit was een gevolg van de overstromingen die behoren tot de zgn. Duinkerke-II-transgressie, waarvan de werking zich van de late 3de tot de 5de-6de eeuw deed voelen.

Vanaf de 6de-7de eeuw nam de invloed van de zee in dit gebied geleidelijk af. In de laat-Merovingische periode werd deze streek dan ook met de toepasselijke naam Vlaanderen, wat “overstroomd land” betekent, aangeduid. De oudste vermelding van de “pagus Flandrensis”, de Vlaanderengouw, komt voor in de oorkonde

waarbij priester Felix op 25 juli 745 de “cella” van Roksem schonk aan de abdij van Sint-Bertijns. Rond dezelfde tijd is in de

“Vita Eligii” sprake van de Vlamingen (“Flanderenses”) en van een plaats die als “municipium Flandrense” wordt omschreven. Met deze vage omschrijving wordt allicht een niet-agrarische nederzetting bedoeld, die het centrum vormde van de Vlaanderengouw. Vroeger was men geneigd er Oudenburg in te zien, doch dit is bijzonder onwaarschijnlijk,

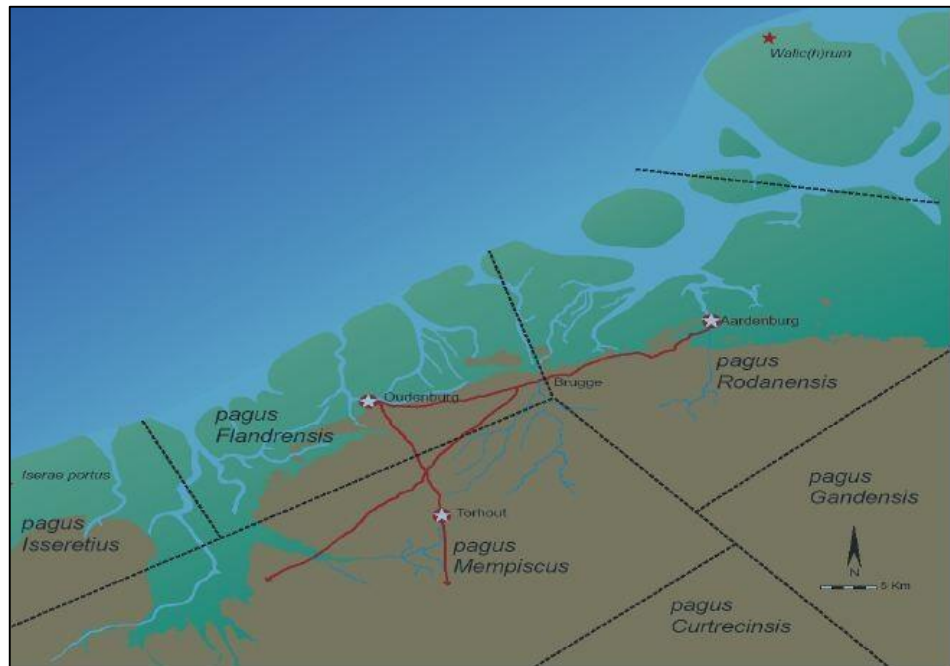
want het oude Romeinse fort van Oudenburg lag er sinds het begin van de 5de eeuw verlaten bij en alles wijst erop dat de plaats in de vroege middeleeuwen uitsluitend een ruraal karakter had.

Vermeldingen uit de 8ste en 9de eeuw in dit verband zijn zeer vaag. Ze laten doorgaans enkel toe te besluiten dat de Vlaanderengouw aan de kust gelegen was en dat het grondbezit er grotendeels uit zoute schaapsweiden op schorren (“marisci”) bestond. Slechts in enkele zeldzame gevallen worden bepaalde plaatsen uitdrukkelijk in Vlaanderen of de Vlaanderengouw gelokaliseerd. Aldus vinden we Roksem in 745 en opnieuw in 770 vermeld “in pago Flandrinse”, en dit is ook het geval met de

vooralnog onidentificeerbare plaats “Actolaun” (774). In de 9de eeuw worden dan nog Oudenburg (868/69) en het onbekende “Fraxerias”³ (838) in Vlaanderen (“in Flandris”) gesitueerd.

Kreek en schorre met begroeiing van zoutminnende plantjes

¹ “Vlaanderen en de Vlaanderengouw in de vroege middeleeuwen” Georges Declercq in “Vlaanderen”, Jaargang 44. Christelijk Vlaams Kunstenaarsverbond, Tiel 1995, pg. 154.

² Merovingen waren een dynastie van Frankische koningen die regeerden van de 5e tot in de 8e eeuw.

³ Vermoedelijk Varsenare

De "pagus Flandrensis" bestond dus uit het huidige poldergebied en de aanpalende zoom van de zandstreek, van aan de IJzer tot net ten oosten van Brugge. Het was daarmee niet alleen een vrij kleine, maar ook een dunbevolkte gouw, waarvan in oorsprong alleen de smalle strook op de rand van de zandstreek voor bewoning in aanmerking kwam, zoals ook af te leiden valt uit een reeks daar gesitueerde Frankische nederzettingstoponiemen (Bekegem, Roksem, Ettelgem, Zerkegem, Snellegem).

1b. De ontginning van de kustvlakte in de Vlaanderengouw

Een groot deel van de Vlaanderengouw vormde een reusachtige schorrenvlakte, die economisch vooral geschikt was voor de schapenteelt. Algemeen wordt aangenomen dat de zoute schaapsweiden ("marisci") aan de genoemde kerken en abdijen werden geschonken door de Karolingische vorsten⁴, aan wie de schorren als woeste en heerloze gronden krachtens het zgn. wildernisregaal⁵ zouden hebben toebehoord. Deze zienswijze lijkt, althans wat onze kuststreek betreft, evenwel niet in overeenstemming te zijn met wat de beschikbare bronnen ons hierover meedelen. Vele van deze schenkingen werden door particulieren geschonken. Van eventuele schenkingen van "marisci" door een koning of een keizer is in de bronnen geen spoor terug te vinden.

Hoe dan ook, de bewuste schaapsweiden werden allicht geëxploiteerd vanuit de aangrenzende zandstreek, waar meerdere abdijen hoeven en domeinen bezaten op de rand van het schorrengebied.

2. De St Amandsabdij in de Vlaanderengouw

De Sint-Amandsabdij uit Elnone (Saint-Amand-lès-Eaux) lijkt in de vroege middeleeuwen in de streek een zeer uitgebreid grondbezit vergaard te hebben (gronden, kerken, tienden). Doordat er in de crisisperiode van de Noormanneninvاسies en desintegratie van het Karolingische rijk grote happen uit het domein door anderen werden geësurpeerd, is het vrij moeilijk om het oorspronkelijke Sint-Amandsbezit te reconstrueren. De kern ervan lag in elk geval in Roeselare, met daarom heen uitgebreide bezittingen in Ardoeie, Koekelare, Hooglede, Rijkegem (Tielt), Koolskamp, Wingene, Beernem, Oudegem (Rekkem) en Bonaarde (Kuurne). In 821 bestond dit bezit uit maar liefst 118 boerderijen. De invloed van de abdij laat zich ook aflezen in de patrocina van de kerken van Zwevezele en Bekegem, beide gewijd aan de heilige Amandus. Zelfs de stichting van het Torhoutse *monasterium* zou aan de St Amandsabdij zijn toe te schrijven. Dit zou gebeurd zijn rond het midden van de 7e eeuw, wat een aanwijzing is dat de rol van de St Amandsabdij in de vroegste christianisering van onze streek niet mag onderschat worden. Er zijn dat aanwijzingen dat dit gebied zich uitstrekte van Roeselare tot Loppem en van Ruiselede tot Merkem. Het geeft de indruk van één groot, quasi aaneensluitend domein te zijn. Eigenlijk is het een geheel van relatief kleine plekken ontgonnen grond midden een enorm boscomplex en andere woeste gronden. Berings veronderstelt dat het bijna niet anders kan dan dat het gehele Sint Amandsdomein dat zich rond Torhout en Koekelare uitstrekte, afkomstig was van een Koninklijke schenking of fiscus. De ligging, de enorme uitgestrektheid en de datum van schenking (zeer waarschijnlijk voor 822) zijn argumenten in die richting⁶.

Drie oorkonden zijn in dit verband belangrijk:

821

Het diploma van 29 juni 821 waarmee Lodewijk de Vrome, zoon van Karel de Grote, de *mensa conventualis*⁷ van de Sint- Amandsabdij oprichtte. Hierin worden onder meer in Roeselare en

⁴ Het Karolingische Rijk is ontstaan uit het Merovingische rijk, waarvan de hofmeiers in de loop van de 8e eeuw de gezaghebbende leiders waren geworden. In 751 zette Pepijn III de Korte de laatste Merovingische schijnkoning aan de kant en liet zichzelf tot koning uitroepen. Zijn nageslacht zou lange tijd de Europese geschiedenis in belangrijke mate beheersen. De laatste Karolingische vorst stierf in 987.

⁵ Een belangrijk rechtsprincipe, het zogenaamde wildernisregaal, stipuleerde dat het eigendomsrecht over woeste, onontgonnen gronden aan de vorst toeviel. De ontginning van de marisci vertraagde de koning in vele gevallen aan monniken toe. Zo komen de verschillende grote abdijen in het bezit van gronden in de kustvlakte. Meestal beschikken deze abdijen reeds over bezittingen op de rand van de zandstreek zodat van hieruit de ontginning van het kustgebied kon worden aangevat.

⁶ "Het Oude Land aan de rand van het vroeg-Middeleeuwse overstromingsgebied van de Noordzee" door Geert Berings in "Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent" Nieuwe Reeks Deel XXXIX; 1985; pg. 54

⁷ Goederen die dienen voor het levensonderhoud en de kledij van de monniken.

afhankelijkheden, 118 mansi⁸ aan de monniken toegewezen. Het is duidelijk dat deze 118 mansi zich niet kunnen beperkt hebben tot Roeselare en zijn onmiddellijke omgeving.

847

Op 23 maart 847 ondertekende de West- Frankische koning, Karel II de Kale (843-877) een oorkonde die de bezittingen van St Amands bevestigd. In plaats van Roeselare met zijn afhankelijkheden staat er nu Roeselare, Ardoorie, Koekelare, Hooglede, Rykegem (Tielt), Koolskamp, Wingene, Beernem en Bonaerde (Kuurne)

899

In 899 bevestigde Karel de Eenvoudige, koning van Frankrijk, Bonaerde, Ardoorie, Roeselare, Koekelare, Hooglede, Rykegem, Koolskamp, Wingene, Beernem, Oudegem (thans een deel van Loppem) en nog 15 schorren in St Amands bezit⁹.

Een “u” of een “n”?

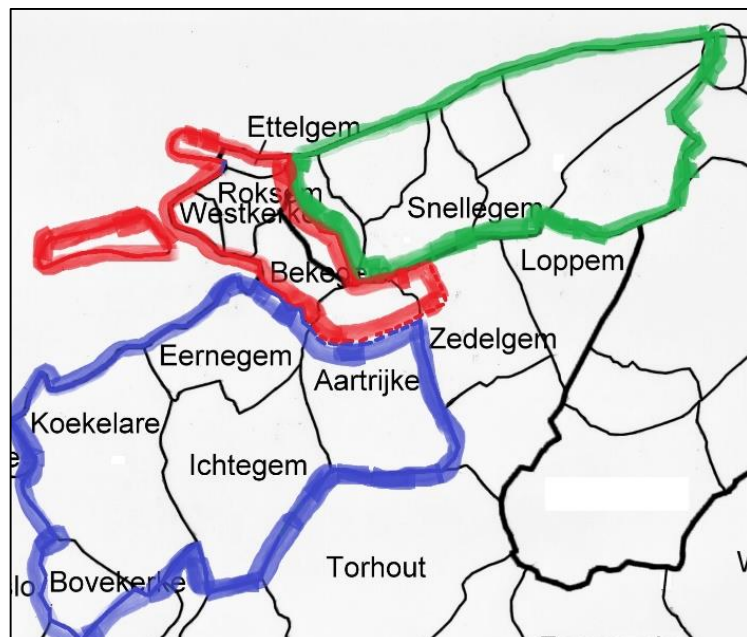
Waar wij bijzondere aandacht aan besteden is de vermelding in de oorkonde van Karel de Eenvoudige van 899: “Oudegem en nog 15 schorren”. Staat er in de oorspronkelijke akte geschreven “Oudegem” of “Ondegem”. Er is slechts één letter verschil. In middeleeuwse teksten is het bijzonder moeilijk beide letters van mekaar te onderscheiden. Soms staat er een streepje boven het ene, soms boven het andere, of helemaal niets. In de Bekegemse archieven vinden we de vermelding Hondegem terug. Dit is een plaats in Gistel. In het West-Vlaamse spreektaal is Hondegem identiek aan Ondegem, de “h” wordt niet uitgesproken.

Verschillende personen gingen op zoek naar de plaats Oudegem uit de oorkonde van 899. Voor de enen was het een plaats in Loppem, voor de anderen een plaats in Rekkem. Het was eigenlijk voor iedereen een beetje onduidelijk. Daarenboven staat er geschreven “Oudegem en 15 schorren”. Dit tekstgedeelte vormt één geheel. En in Loppem en Rekkem zijn geen schorren aanwezig¹⁰. We menen hierin de aanduiding te zien, niet het bewijs, dat Oudegem eigenlijk Hondegem moet zijn. En dat deze plaats zich situeert op de plaats waar Gistel zich momenteel bevindt, of toch in die omgeving.

Hondegem bij St Amands.

In de oorkonde van Karel de Eenvoudige in 899 spreekt men van Hondegem en 15 schorren. Eén van die schorren ten noorden van Gistel-eiland noemt men Bekegem. De schorren liggen dus niet in Hondegem zelf. Hondegem zou kunnen het hele gebied zijn dat gekneld zit tussen de villa's Koekelare en Snellegem¹¹.

Als we doordenken op deze hypothese, zou tot voor de schenking van het gebied Roksem-Ettelgem-Westkerke aan de abdij van Sithiu in 745 en 770, Hondegem volgende gemeenten kunnen bevat hebben: Ettelgem, Roksem, Westkerke, het gedeelte van Oudenburg dat niet overstroomd was, Bekegem en Gistel-eiland. Na de schenking van Roksem, Westkerke en Ettelgem aan de abdij van Sithiu bleef enkel nog Bekegem en Gistel-eiland over. In hoever Oudenburg daar nog bij behoorde is onduidelijk.

⁸ hofsteden

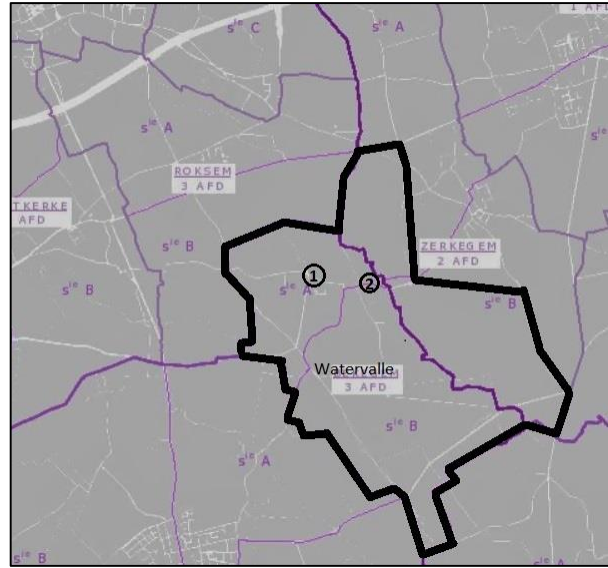
⁹ Ed. A. Miraeus-JF Foppens Opera diplomatica III 291-292

¹⁰ We verwijzen voor verdere bewijsvoering (of aanduidingen) in dit verband naar de publicatie van het artikel “BEKEGEM – HONDEGEM in Gistel” in Gestella. Zie ook website “Bekegem”, afdeling “Geschiedenis”.

¹¹ Villa= Merovingisch grootgrondbezit

Opmerkingen

- Een gedeelte van Zerkegem behoort bij Bekegem (of Hondegem, of Gistelambacht). Het gedeelte begrensd door de huidige Mosselstraat, richting Steedje, vandaar naar de Veldhoek, Bedevaartstraat, Maalderijstraat, behoorde vanaf ca 1280 bij de “Watering Gistel oost over de Waere”. Ook de aldaar gelegen vijvers behoorden bij Gistel. Daar lag ook het leen dat belast was met drie karrevrachten myrthe ten voordele van de heerlijkheid Gistel. Ook de ligging van de St Laureynskapel ligt centraal in dit gebied. Vandaar dat we ervan overtuigd zijn dat dit gedeelte van Zerkegem bij Hondegem behoorde. De rest van Zerkegem behoorde bij de villa Snellegem.
- Het noordelijk gedeelte van Aartrijke behoorde vermoedelijk ook tot dit gebied. De heren van Gistel bezaten in latere tijden in deze zone immers verschillende lenen.

Bekegem en het gedeelte van Zerkegem dat bij Hondegem behoorde; 1=Kerk (Amandus) van Bekegem; 2=St. Laurentiuskapel

Hondegem behoorde bij St Amands¹²

- De akte van 899 is duidelijk: “...Ondegem en 15 schorren.....”. De oorkonde van 899 is een bevestiging van het grondbezit van St Amands. St. Amands was dus reeds in het bezit van Hondegem voor 899.
- N. Huyghebaert suggereerde Snaaskerke als afhankelijkheid van Roksem. Het wordt pas in 1119 onder de St Bertijnsbezittingen genoemd. Het ligt bovendien in het overstromingsgebied van de Duinkerke II transgressie. Het kan ten vroegste in de 10e eeuw echt bewoont zijn geweest. Het wordt trouwens ook pas in 1067 voor het eerst vermeld. Noch het toponiem, noch het St Corneliuspatrocinium getuigen van een hoge ouderdom¹³.
- In 1119 schonk bisschop Lambert van Noyen Doornik de altaren van Snaaskerke, Eernegem en Bovekerke aan St Bertijns. Geen van de drie werd in 1107 al vermeld in de bevestiging van Paschalis II. Het zijn wellicht vrij recente stichtingen ten gevolge van nieuwe ontginningen vanuit oudere St Bertijns parochies. Opvallend is dat de uiterste hoeken, Oudenburg en Gistel door St Bertijns onaangeroerd bleven.
- Gistel: de kern van de parochie bevindt zich in het Oudland, de rest van het territorium strekt zich uit in de polders. Het wordt nooit onder de bezittingen van St Bertijns vernoemd. In 988 hoort het altaar de bisschop van Noyen –Doornik toe. Berings beschouwd Gistel als een 10^e - eeuwse stichting.
- Misschien kan het grondbezit van de abdij St Amands in Leke in 1119, beschouwd worden als een relict van het vroegere complex. Ten noorden hiervan heeft het St Amandsbezit wel enigszins standgehouden in de vorm van het altarenbezit¹⁴. Wie de bezittingen van St Amands na 899 zo fel heeft aangetast valt niet uit te maken. We vermelden dat St Bertijns in 1021-30 in het bezit was van het altaar van Ichtegem en dat de Doornikse bisschoppen reeds voor 1098 in het bezit waren van het altaar van Koekelare dat ze in 1106 eveneens aan St Bertijns afstonden. Hoogstwaarschijnlijk hebben leken hier de tussenschakel gevormd.
- Het is eigenaardig dat de kerk van Bekegem vele renten bezit in de kustvlakte tussen Stene, Zandvoorde, Oudenburg en Gistel. Deze renten zijn gevestigd op gronden hoger gelegen dan de omgeving. Zijn dit de schorren waarvan men zegt dat ze tot St Amands behoren in de akte van 899?

¹² Zie voor verdere uitleg G. Berings

¹³ N. Huyghebaert, Roksem, Monasticon Belge III-1, 184

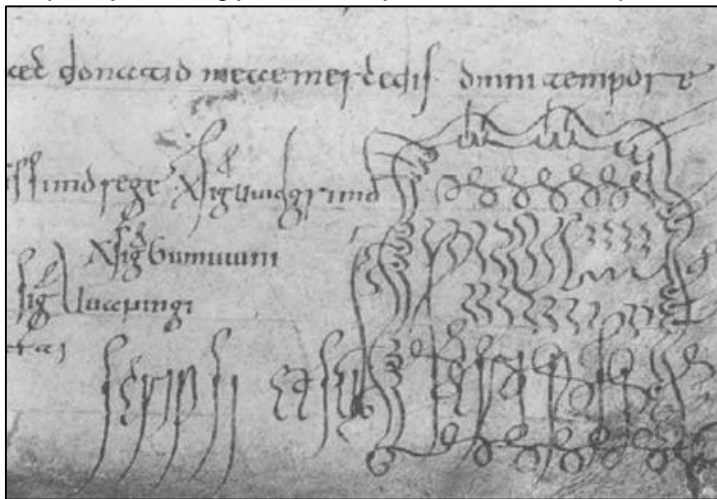
¹⁴ Ed. A. Miraeus-J. F. Foppens Opera Diplomatica I, 1155-1156

3. Schenking van de cella van Roksem met andere onroerende goederen aan de abdij van St Bertijns.¹⁵

a. Schenking van de cella van Roksem aan de St Bertijnsabdij

Op 25 juli 745 wordt in de Sint Bertijnsabdij in Sint-Omaers een oorkonde opgesteld waarin priester Felix de door hem gebouwde cella te Hrochashem of Herualdulogo¹⁶ schenkt aan de abdij Sithiu, zoals Sint-Bertijns in die dagen werd genoemd. De cella bestaat uit een kerkje toegewijd aan de aartsengel Michaël, aan Sint-Jan-de-Doper, aan Onze-Lieve-Vrouw en aan alle heiligen. Bij de kerk hoort een vrij uitgebreid domein dat Felix van extraneae personae, van 'vreemden' gekocht heeft en dat boerderijen (mansu), andere gebouwen, landbouwgronden, velden, weiden, bossen, molens, vijvers, beken en een veestapel omvat. Ook de horigen die er tewerkgesteld zijn worden hierbij gerekend. Er wordt benadrukt dat de cella en alle bijhorigheden als een eenheid moeten worden beschouwd. Priester Felix is bereid het hele complex aan de abdij af te staan op voorwaarde dat hij kan beschikken over het vruchtgebruik van het domein en dit tot het einde van zijn dagen. Verder verzoekt hij de abt en de monniken om na zijn overlijden een proost aan te stellen die de leiding zal dragen over de cella. Tevens draagt hij hen op om met de inkomsten die zullen voortvloeien uit zijn schenking zorg te dragen voor de heilige mis, het zingen van de psalmen, de verlichting en de ontvangst van pelgrims en vreemdelingen in de Sint-Bertijnsabdij.

Amper vijftig jaar later, in januari 770, wordt opnieuw een oorkonde geredigeerd die van belang is voor de vroegste geschiedenis van de cella. Deze maal is het een zekere Sigheradus die alles wat hij in Roksem bezit voor 200 solidi aan de abt van Sint-Bertijns verkoopt, ten behoeve van wat in de oorkonde de Sint-Michielsbasiliek of de Sint-Michielskerk genoemd wordt. Het eigendom van Sigheradus omvat landbouwgronden en één mansus met de daarbij horende gebouwen, veestapel, gronden, weiden, waterlopen, wegen, horigen... In tegenstelling tot de oorkonde van 745 wordt dit document nu opgesteld in Roksem. Van priester Felix valt geen spoor te bekennen, wel is er sprake van een priester Fulgislus.¹⁷

Detail van de oorkonde met nabootsing van de signatuur van priester Felix door de scribent die de oorkonde in opdracht heeft geschreven (de zgn. bijenkorf). (foto: Oostkamp, J. Breyne)

¹⁵ Alle feiten en bedenkingen nemen we over uit artikelen van Brigitte Meyns, Yann Hollevoet en Georges Declerck. Deze artikelen zijn verschenen in en het tijdschrift Vlaanderen.

We nemen vele zaken letterlijk over van Brigitte Meyns uit haar artikel "Enkele beschouwingen betreffende de oorsprong en de vroegste geschiedenis van de cella in Roksem (8^e-11^e eeuw)" in "Licht in de Middeleeuwen, 1250 jaar Roksem en de kerstening in Westelijk Vlaanderen". Het artikel past perfect in de geschiedenis van de hele streek en die van Bekegem in het bijzonder. We zijn dan ook niet beschaamd gedeelten van haar tekst letterlijk over te nemen. Niemand had dat gedeelte van de geschiedenis van Bekegem beter kunnen verwoorden. Zie ook bijlage.

¹⁶ Heroaldolugo is vermoedelijk de oudste benaming voor Roksem. Deze naam, die men niet enkel aantreft in het nu gevierde charter van 745, maar ook in een (verloren) oorkonde van 770, zou betekenen: het heilig woud, of de gewijde open plaats daarin, toebehorende aan Herwald (Gysseling 1945, pp 10-13). M. Gysseling pleit voor een vereenzelviging van deze persoon met de Germaanse krijgsgod Wodan, maar misschien gaat het hier veeleer om een lokale krijgsheer die zich op een bepaald ogenblik meester had gemaakt van het woud. In elk geval nam dit uitgestrekte bos het grootste deel in van de zandgronden in noordelijk West-Vlaanderen; het is uit de latere folkloristische overleveringen vooral gekend als het Woud zonder Genade. Vermoedelijk was het een eerder ontoegankelijk gebied dat slechts doorsneden werd door een aantal paden en wegen - waaronder de vroegere Romeinse wegen (Thoen 1978) - en waar zich plaatselijk ook kleine bewoningskernen bevonden. Voor de heidenen die de inwoners van de kuststreek in de 6^e-7^e eeuw ongetwijfeld nog moeten geweest zijn, had dit bos zeker een bijzondere mythologische en religieuze betekenis. (Bron: "Toen Roksem nog Heroaldolugo heette" door Yann Hollevoet in Licht in de Middeleeuwen- 1250 jaar Roksem en kerstening in Westelijk Vlaanderen)

¹⁷ Vanuit deze schenkingen zijn later de parochies Westkerke en Ettelgem ontstaan.

b. Wie zijn de mensen die de eigendommen verkochten aan priester Felix.

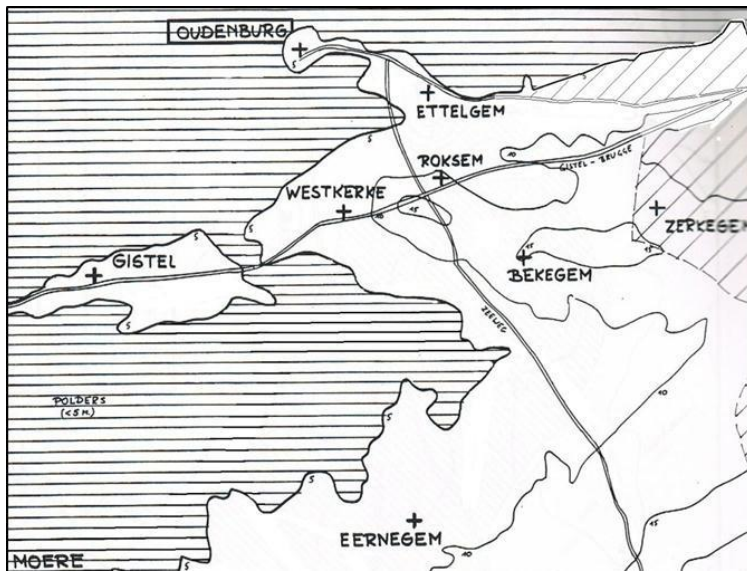
Er wordt verondersteld dat Felix misschien één van de grootgrondbezitters is die zich in de 8ste eeuw rijk maakten met het ontginnen van de rijpe schorren". Felix vermeldt heel duidelijk hoe hij het domein van derden gekocht heeft. Deze verkopers waren vermoedelijk ook ontginners van de marisci, de rijpe schorren. Ten gevolge van de 'Karolingische regressie' werden de schorren in de kustvlakte rijp voor ontginning. De marisci kwamen als onbeheerde gronden van rechtswege aan de koning toe.

In de hele transactie van eigendomsoverdracht met de St Bertijnsabdij is er geen enkele Koninklijke tussenkomst¹⁸. De grondbezitters lijken totaal onafhankelijk op te treden. Van een eventuele Koninklijke bekrachtiging is geen spoor te bekennen. Het ziet er naar uit dat de tussenkomst van de vorst helemaal niet nodig was. De extraneae personae waren vermoedelijk zelf eigenaar van de verkochte goederen.

Zowel de extranei personae als Sigheradus zouden behoren tot de groep van vrije, onafhankelijke grondbezitters die erin geslaagd zijn hun gronden steeds uit handen van de Merovingische vorst te houden. De verkopers waren privé personen, al dan niet van adellijke afkomst. Zij kunnen beschouwd worden als leden van de leidende klasse. Vermoedelijk waren zij de heren die de hele streek in bezit hadden, het hele gebied begrensd door de Bourgognedelta, de villa Koekelare, de villa Snellegem en de zee. Het kan bijna niet anders dan dat zij te vereenzelvigen zijn met de heren van Watervalle.

Het domein van Felix, later van St Bertijns, bleef beperkt tot Westkerke, Roksem en Ettelgem. Bekegem en vermoedelijk ook Hondegem (Gistel) met 15 schorren¹⁹ bleven in het bezit van de "Heren van Watervalle", onder de invloedssfeer van de St. Amandsabdij.

c. Waarom gebeurde de schenking aan de abdij van St Bertijns.

Wat Roksem betreft is er één document van bijzonder belang. Amper twee jaar vóór 745, nl. op 23 april 743, wordt een oorkonde opgesteld waarin de laatste Merovingische koning, Childericus III, de toelating van zijn voorganger, Theodoricus IV, hernieuwt om gronden uit de Koninklijke domeinen te schenken of te verkopen aan abdijen²⁰. In het kader van deze oorkonde kan het idee gegroeid zijn bij de vrije lieden die al dan niet tot de lokale aristocratie behoren, één of meerdere delen van hun domein aan Sithiu te schenken of te verkopen. Deze gedachtegang strookt volledig met de historische context.

Als reden hiervoor kan ondermeer gedacht worden aan het creëren van een uitvalsbasis voor de kerstening van het gebied. De cella die priester Felix gebouwd heeft is immers een plaats bij uitstek van waaruit het geloof verspreid kan worden.

De rol die Felix in dit scenario speelt heel onduidelijk. Indien de grondbezitters zich inspireren op de oorkonde van de Merovingische koning, waarom verkopen of schenken ze hun goederen dan niet rechtstreeks aan Sint-Bertijns?

d. Protest tegen de schenking

In de tekst van de oorkonde acht men het mogelijk dat de verkopers zich zouden verzetten tegen de schenking van de cella aan de abdij van St Bertijns. Het document is op dit gebied heel duidelijk: al wie ook maar iets zou uitvoeren om de schenking te verhinderen of te dwarsbomen, zal zich niet enkel de verschrikkelijke woede van de Heer, van de apostelen Petrus en Paulus en van de heiligen Martinus en Bertinus op de hals halen, maar hij zal tevens geëxcommuniceerd worden!

¹⁸ De Frankische koningen, en later de Merovingische en de Karolingische vorsten zijn immers zowat de grootste grondeigenaars tijdens de vroege middeleeuwen. Hun kroondomeinen zijn vaak bijzonder uitgestrekt en omvatten één of meerdere villae, i.c. bedrijfscentra van waaruit de exploitatie geleid wordt. Delen uit de fisci worden vaak door de vorsten verkocht of geschonken aan belangrijke abdijen met de bedoeling een uitvalsbasis te creëren voor de kerstening van het gebied.

¹⁹ Zie hiervoor meer uitleg verderop in de tekst.

²⁰ Diplomata Belgica, p. 29-30.

Volgens de tekst verkochten de vroegere eigenaars een domaniaal complex met een zekere uitgestrektheid aan priester Felix. Toen deze de cella op zijn beurt wegschonk aan St Bertijns waren zij daar mogelijks helemaal niet tevreden mee. In de tekst worden de mogelijke boosdoeners opnieuw extraneae personae genoemd, maar deze keer wordt het adjectief nobilis, adellijk, aan de termen toegevoegd. Waarschijnlijk behoorden de vroegere eigenaars van het domein tot de adelstand. Ook St. Amands zal niet tevreden geweest zijn met de schenking van het domein aan St Amands. Zij waren het immers die de hele streek onder hun invloed konden beschouwen.

4. Besluit

Wij willen duidelijk maken dat onze beweringen een hypothetische karakter hebben. We proberen zaken aan te duiden met een min of meer grote vorm van waarschijnlijkheid. Bewijzen hiervoor hebben we soms niet, of te weinig. Soms zijn de bewijzen onduidelijk. Echte bewijzen zullen wellicht nooit gevonden worden.

Bij vele gebeurtenissen die verworteld zijn in de vroege middeleeuwen kan de kennis van de algemene historische context bepaalde aspecten verhelderen, maar ook inzichten uit archeologie, historische geografie en toponymie, kunnen waardevolle informatie opleveren.

De oorkonden van 745 en 770 in verband met Roksem zijn verhelderend voor de geschiedenis van Bekegem in het bijzonder en voor de gehele streek in het algemeen. We leren eruit dat er een Merovingisch domein bestaat. Het zit geklemd tussen twee Merovingische villa's: Snellegem en Koekelare. Het domein is eigendom van adellijke privépersonen (geen koninklijk domein). Op een bepaald moment, voor 745, verkopen zij een gedeelte van hun eigendom aan priester Felix die in 745 alles schenkt aan de abdij van Sithiu. In 770 verkoopt een zekere Sigheradus alles wat hij in Roksem bezit aan dezelfde abdij. Deze twee schenkingen samen vormen later de parochies Roksem, Westkerke en Ettelgem. Een gedeelte van de overstromde kustvlakte werd vanuit deze streek ontgonnen, onder andere de 15 schorren die in de oorkonde van 899 grondbezit van St. Amands worden genoemd. Eén van de schorren noemde men toen en/of later Bekegem. In dezelfde oorkonde wordt ook Hondegem genoemd in het bezit van St Amands. Hondegem is een gebied buiten de schorren gelegen. Mogelijks is Hondegem te vereenzelvigen met het eiland Gistel. Een honte is immers een brede en ondiepe zee-arm. Boven Gistel, waar de schorre "Bekegem" is gelegen bevond zich in die periode de Spermaliegeul, een brede ondiepe zee-arm, die verbinding gaf met de IJzermonding. Hondegem zou ook het gehele gebied, het eiland Gistel, de Bourgognegeul en Bekegem kunnen zijn. Deze drie plaatsen behoren bij een andere zee-arm beginnende met de Bourgognegeul en verderop, alover Oudenburg naar de brede zee-inham tussen het huidige Oostende en Bredene. Ook Bekegem-Watervalle was in die periode een nogal waterachtig gebied. Vooreerst kwam het overstromingsgebied tot aan de vijf-meter hoogtelijn, t.t.z. tot aan de Zeeweg. Bekegem was en is nog steeds de doorvoerplaats van heel veel regenwater (jaarlijks 475 000 m³)²¹. Verderop te Watervalle bevonden zich visvijvers waarvan het vermoeden bestaat dat ze reeds in de Romeinse periode bestonden. Dit alles tezamen kan men ook een honte noemen. In dit geval zou het hele gebied, Bekegem, Bourgogne delta en Gistel-eiland, Hondegem kunnen genoemd hebben.

Na de periode van verkoop en schenkingen in de periode 745-770, waarbij de gronden die nu de parochies Westkerke, Roksem en Ettelgem vormen, in het bezit van de abdij van Sithiu kwamen, bleef nog weinig over van het gebied wat we Hondegem kunnen noemen. Alleen Gistel-eiland, de Bourgogne-delta en Bekegem bleven nog over. De periode 745-770 kan men het einde noemen van de bloeiperiode van het Merovingische privédomein.

Wat is dan de rol van de abdij van St Amands in dit gebied? Hun grondbezit gaat terug op nog ouder Merovingisch of vroeg-Karolingisch koninklijk of adellijk grondbezit. Mogelijks kreeg de abdij het hele gebied reeds in de zevende eeuw in bezit. Torhout met zijn klooster moet in die periode gefungeerd hebben als christianiserings- invloedzone van St Amands.

Hondegem bleef echter eigendom van vrije lieden die al dan niet tot de lokale aristocratie behoorden. Hondegem behoorde tot de invloedssfeer van St. Amands. Bij het einde van de bloeiperiode van Hondegem, in de eerste helft van de achtste eeuw, verkochten de privé-eigenaars een deel van hun eigendom aan priester Felix, vermoedelijk door toedoen van koning Theodoricus IV die grondeigenaars aanspoorde om gronden af te staan aan abdijen, in dit geval priester Felix. Het was vermoedelijk zijn bedoeling om van hieruit de streek te christianiseren. Felix schonk zijn eigendom aan St Bertijns. De rest bleef onder de invloedssfeer van St. Amands. Die van St. Amands waren vermoedelijk helemaal niet tevreden met de schenking aan St. Bertijns.

²¹ Zie voor meer inlichtingen op de website Bekegem afdeling Geschiedenis: "De Bourgognedelta".

Bijlage

Artikel van Brigitte Meyns²²

“Enkele beschouwingen betreffende de oorsprong en de vroegste geschiedenis van de cella in Roksem (8ste-11de eeuw)²³” – Letterlijk

Op 25 juli 745 wordt in de Sint Bertijnsabdij in Sint-Omaers een oorkonde opgesteld waarin priester Felix de door hem gebouwde cella te Hrochashem of Herualdulogo schenkt aan de abdij Sithiu, zoals Sint-Bertijns in die dagen werd genoemd. De cella bestaat uit een kerkje toegewijd aan de aartsengel Michaël, aan Sint-Jan-de-Doper, aan Onze-Lieve-Vrouw en aan alle heiligen. Bij de kerk hoort een vrij uitgebreid domein dat Felix van extraneae personae, van ‘vreemden’ gekocht heeft en dat boerderijen (mansii), andere gebouwen, landbouwgronden, velden, weiden, bossen, molens, vijvers, beken en een veestapel omvat. Ook de horigen die er tewerkgesteld zijn worden hierbij gerekend. Er wordt benadrukt dat de cella en alle bijhorigheden als een eenheid moeten worden beschouwd. Priester Felix is bereid het hele complex aan de abdij af te staan op voorwaarde dat hij kan beschikken over het vruchtgebruik van het domein en dit tot het einde van zijn dagen. Verder verzoekt hij de abt en de monniken om na zijn overlijden een proost aan te stellen die de leiding zal dragen over de cella. Tevens draagt hij hen op om met de inkomsten die zullen voortvloeien uit zijn schenking zorg te dragen voor de heilige mis, het zingen van de psalmen, de verlichting en de ontvangst van pelgrims en vreemdelingen in de Sint-Bertijnsabdij.

Amper vijftig jaar later, in januari 770, wordt opnieuw een oorkonde geredigeerd die van belang is voor de vroegste geschiedenis van de cella. Deze maal is het een zekere Sigheradus die alles wat hij in Roksem bezit voor 200 solidi aan de abt van Sint-Bertijns verkoopt, ten behoeve van wat in de oorkonde de Sint-Michielsbasiliek of de Sint-Michielskerk genoemd wordt. Het eigendom van Sigheradus omvat landbouwgronden en één mansus met de daarbij horende gebouwen, veestapel, gronden, weiden, waterlopen, wegen, horigen... In tegenstelling tot de oorkonde van 745 wordt dit document nu opgesteld in Roksem. Van priester Felix valt geen spoor te bekennen, wel is er sprake van een priester Fulgisus.

Tot zover de feiten. Heel wat moeilijker is hun interpretatie, want beide documenten roepen immers veel meer vragen op dan ze er beantwoorden. Noch over de identiteit van de weldoeners, noch over de oorsprong van de geschonken domeinen wordt met één woord gerept. Het pad naar de hypothese ligt dus wijd open. Omtrent deze vroegste geschiedenis van Roksem werden dan ook tijdens de voorbije decennia reeds verschillende veronderstellingen geformuleerd. We zullen een overzicht geven van de voornaamste strekkingen en tevens zullen we hun waarschijnlijkheid pogen te toetsen.

De kern van het probleem spitst zich toe op de wijze waarop deze gebieden gekerstend werden: de cella die priester Felix gebouwd heeft is immers een plaats bij uitstek van waaruit het geloof verspreid kan worden. Maar in welke context moet zijn actie gesitueerd worden? Wie zijn de initiatiefnemers tot deze christianisatie en hoe gaat ze in haar werk? De sleutel tot het oplossen van deze problematiek ligt wellicht bij het bepalen van de precieze identiteit en functie van de hoofdrolspelers, nl. priester Felix en de personen die bepaalde goederen hetzij aan hem (de extraneae personae uit 745), hetzij aan de reeds bestaande cella (Sigheradus in 770) verkopen. Wat de intrigerende figuur van priester Felix betreft vallen een drietal kenmerken onmiddellijk op. Vooreerst is er geen twijfel mogelijk over zijn functie van priester. Tot twee maal toe wordt Felix als praesbyter aangeduid in de akte van 745. Vervolgens lijkt Felix een bijzonder vermogend man te zijn. Hij koopt immers een domaniaal complex dat, zoals de opsomming van de verschillende onderdelen laat vermoeden, een zekere uitgestrektheid moet hebben. Ten derde springt zijn zelfstandige handelwijze in het oog. De schenking gaat van hemzelf uit en hierbij stelt hij een duidelijke eis: het behoud van het vruchtgebruik tot aan zijn overlijden. De vrijheid waarmee hij over zijn cella beschikt maakt het zo goed als uitgesloten om hem als een monnik van de Sint-Bertijnsabdij te beschouwen. Er werd verondersteld dat Felix misschien één van de grootgrondbezitters is die zich in de 8ste eeuw rijk maken met het ontginnen van de rijpe schorren²⁴. Bij het begin van de 8ste eeuw breekt de ‘Karolingische regressie’ aan waardoor de kustvlakte, die sinds de laat-Romeinse periode door de Duinkerke-II-transgressie overstroomd was, geleidelijk aan droog komt te liggen²⁵. De schorren in de kustvlakte worden aldus rijp voor ontginning. Nochtans vermeldt Felix heel duidelijk hoe hij het domein van derden gekocht heeft. Deze verkopers kunnen misschien eerder als de ontginners van de marisci, de rijpe schorren, bestempeld worden. Dit brengt ons bij de identiteit van de verkopers: wie worden bedoeld met extraneae personae? Het is onduidelijk hoe het adjectief extraneus precies moet worden vertaald aangezien deze term in het middeleeuws Latijn verschillende betekenissen kan dragen: van ‘vreemdeling’ tot ‘uitgestotene’. De extraneae personae verschijnen nog een tweede maal in de oorkonde, nl. in de sanctio op het einde van de tekst. In de sanctio probeert men de correcte uitvoering van de oorkondelijke bepalingen veilig te stellen en te garanderen. Het document is op dit gebied heel duidelijk: al wie ook maar iets zou uitvoeren om de schenking te verhinderen of te dwarsbomen, zal zich niet enkel de verschrikkelijke woede van de Heer, van de apostelen Petrus

²² Passages uit de tekst waar we extra aandacht aan wilden besteden zijn onderlijnd en schuin.

²³ Artikel verschenen in “Licht in de middeleeuwen, 1250 jaar Roksem en de kerstening in Westelijk Vlaanderen”

²⁴ J. Mertens, ‘De verdwenen kerk van Roksem’ in Tentoonstellingscatalogus. Kerkschatten uit Oudenburg, Oudenburg, 1988, p. 53-54.

²⁵ A. Verhulst, ‘Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200’, in Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlanden, XIV, 1960, p. 3-4.

en Paulus en van de heiligen Martinus en Bertinus op de hals halen, maar hij zal tevens geëxcommuniceerd worden! Tussen de mogelijke boosdoeners is er opnieuw sprake van extraneae personae maar deze keer wordt het adjectief nobilis, adellijk, aan de termen toegevoegd. Zouden de vroegere eigenaars van het domein behoren tot de adelstand? Omtrent hun identiteit en omtrent de oorsprong van de verkochte goederen werden in het verleden een tweetal hypothesen opgesteld die diametraal tegenover elkaar staan. Enerzijds is er een strekking die veronderstelt dat het domein van Felix in oorsprong een onderdeel vormde van een fiscus regius, een koninklijk domein²⁶. De Frankische koningen, en later de Merovingische en de Karolingische vorsten zijn immers zowat de grootste grondeigenaars tijdens de vroege middeleeuwen²⁷. Hun kroondomeinen zijn vaak bijzonder uitgestrekt en omvatten één of meerdere villae, i.c. bedrijfscentra van waaruit de exploitatie geleid wordt. Delen uit de fisci worden vaak met het oog op de verspreiding van het geloof door de vorsten verkocht of geschonken aan belangrijke abdijen. Het cartularium van de Sint-Bertijnsabdij bezit verschillende oorkonden die in deze context dienen te worden gesitueerd. Wat Roksem betreft is er één document van bijzonder belang. Amper twee jaar vóór 745, nl. op 23 april 743, wordt een oorkonde opgesteld waarin de laatste Merovingische koning, Childericus III, de toelating van zijn voorganger, Theodoricus IV, hernieuwt om gronden uit de Koninklijke domeinen te schenken of te verkopen aan de abdij Sithiu²⁸. Zou het kunnen dat de extraneae personae gevolg gaven aan de oproep van Childericus III? Deze veronderstelling vereist echter de aanwezigheid in Roksem of in de directe omgeving van een Koninklijke fiscus. Deze voorwaarde wordt echter wonderwel vervuld: op slechts enkele kilometers van Roksem strekte zich van oudsher de Koninklijke fiscus Snellegem uit²⁹. Aanvankelijk vormde deze fiscus één geheel met de fiscus Weinebrugge en omvatte zo een reusachtig gebied met onder meer Snellegem, Jabbeke, Varsenare, Sint-Andries en Sint-Michiels bij Brugge en het grondgebied van Brugge dat zich links van de Reie bevond. Vermoedelijk vond een opsplitsing plaats omstreeks 700. Over het algemeen wordt aangenomen dat Zerkegem, waar de Sint-Vaastabdij van Atrecht bezittingen en zeker vanaf 1148 het altaar bezit, in oorsprong eveneens een onderdeel is van de fiscus Snellegem³⁰. Zerkegem bevindt zich reeds zeer dicht bij Roksem zodat het niet onaannemelijk is dat ook Roksem tot deze fiscus kan horen. Welke elementen kan deze hypothese nu bieden ter identificatie van de extraneae personae? Zij kunnen beschouwd worden als leden van de leidende klasse die eventueel als plaatsvervaarders van de koning in de fiscus of als uitbaters van één of meerdere Koninklijke mansi, afhankelijk zijn van de Merovingische en later de Karolingische vorst. In het kader van de oorkonde van Childericus III uit 743 moet - spontaan of op instigatie van de koning - de idee gegroeid zijn om één of meerdere delen van de fiscus Snellegem aan Sithiu te verkopen. Als reden hiervoor kan ondermeer gedacht worden aan het creëren van een uitvalsbasis voor de kerstening van het gebied.

Een aantal argumenten pleiten in het voordeel van deze hypothese. Vooreerst is er het toch wel opvallend geringe tijdsbestek tussen de Koninklijke oorkonde uit 743 en de schenking van Felix uit 745. Vervolgens lijkt de veronderstelling heel goed te passen in de algemene historisch-geografische context. Ten gevolge van de 'Karolingische regressie' worden de schorren in de kustvlakte rijp voor ontginning. De marisci komen als onbeheerde gronden van rechtswege aan de koning toe, maar hun ontginning vertrouwt hij liever toe aan de noeste arbeid van de monniken. Zo komen de verschillende grote abdijen, zoals de Sint-Pietersabdij en de Sint-Baafsabdij in Gent, de Sint-Amandusabdij op de Scarpe en de Sint-Vaastabdij in Atrecht, in het bezit van gronden in de kustvlakte. Meestal beschikken deze abdijen reeds over bezittingen op de rand van de zandstreek zodat van hieruit de ontginning van het kustgebied kan worden aangevat. Roksem bevindt zich precies op die randzone van de zandstreek en is dus hoogst aantrekkelijk gebied om te fungeren als startpunt bij een dergelijke ontginning.

Niettemin kunnen er toch enkele tegenargumenten geformuleerd worden. Vooreerst is er de totale afwezigheid van enige Koninklijke tussenkomst in de transactie. De grondbezitters lijken totaal onafhankelijk op te treden. Van een eventuele Koninklijke bekrachtiging is geen spoor te bekennen. Verder blijft de rol die Felix in dit scenario speelt heel onduidelijk. Indien de grondbezitters zich inspireren op de oorkonde van de Merovingische koning, waarom verkopen of schenken ze hun goederen dan niet direct aan Sint-Bertijns of moet men Felix als een soort overgangsfiguur beschouwen die eventueel handelt in opdracht van de abdij? Het opeisen van het vruchtgebruik ten overstaan van de nieuwe eigenaar, i.c. de abdij, maakt dit echter moeilijk aanneembaar.

²⁶ N. Huyghebaert, 'Priuré de Saint-Michel à Roksem', in *Monasticon Belge. Province de la Flandre Occidentale*, III, 1, 1960, p. 182-185.

²⁷ A. Verhulst, 'Het sociaal-economisch leven tot circa 1000. De landbouw' in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, I, 1960, p. 167.

²⁸ *Diplomata Belgica*, p. 29-30.

²⁹ G. Berings, 'Het oude land aan de rand van het vroegmiddeleeuwse overstromingsgebied van de Noordzee. Landname en grondbezit tijdens de middeleeuwen', in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe Reeks*, XXXIV, 1985, p. 37-84; J. Noterdaeme, 'De fiscus Snellegem en de vroegste kerstening in het westen van Brugge', in *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XI, 1957, p. 4-128; B. Janssens de Bisthoven, 'Over het ontstaan van de parochie Snellegem' in *Studies over de Kerkelijke en Kunstgeschiedenis van West-Vlaanderen opgedragen aan Z.E.H. Michiel English*, Brugge, 1952, p. 221-228.

³⁰ J. Noterdaeme, 'De graven van Vlaanderen en hun domeinen rond Brugge', *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe Reeks*, VIII, 1954, p. 31-38; Berings, 'Het oude land', p. 49-52 en 62.

Een andere hypothese beschouwt de gronden die aan Felix verkocht worden resoluut als allodiaal bezit. Zowel de extranei personae als Sigheradus zouden behoren tot de groep van vrije, onafhankelijke grondbezitters die erin geslaagd zijn hun gronden steeds uit handen van de Merovingische vorst te houden³¹. De christianisatie van de streek zou dan vermoedelijk van hen uitgegaan zijn. Net als bij de vorige hypothese kunnen ook nu weer een aantal argumenten gevonden worden die deze veronderstelling onderschrijven. Ten eerste kan zo de afwezigheid van een Koninklijke bekrachtiging verklaard worden: de tussenkomst van de vorst is helemaal niet nodig, aangezien de extraneae personae zelf eigenaar zijn van de verkochte goederen. Ten tweede strookt ook deze gedachtegang met de historische context. Vrije lieden die al dan niet tot de lokale aristocratie behoren, schenken geregeld in de 7de, 8ste en 9de eeuw hun bezittingen, i.c. hun domeinen met één of meerdere mansi, aan de abdijen. Niettemin kan men als tegenargument opwerpen of het wel realistisch is dat een groep van onafhankelijke grondbezitters op een relatief beperkt gebied - Roksem en omgeving - erin geslaagd is om op te tornen tegen de reusachtige Koninklijke fiscus die zich in hun onmiddellijke nabijheid bevond. Net zoals bij de vorige hypothese blijft ook hier de figuur van Felix in het duister.

Het is duidelijk dat elk van beide hypothesen zowel overtuigende argumenten als opvallende hiaten vertonen. Welke hypothese het ook bij het juiste eind heeft, de handelwijze van Felix is enkel te begrijpen wanneer ze gesitueerd wordt in het licht van de kerstening van de streek. Door de bidplaats die hij zelf heeft laten optrekken aan de Sint-Bertijnsabdij te schenken, consolideert hij in zekere zin zijn activiteiten. Voortaan moet men dan ook de cella beschouwen als een kleine gemeenschap van monniken die, zoals Felix zelf aangeeft in de oorkonde van 745, in naam van de abt geleid worden door een proost. Dat het kerkje van Felix zich in 770 reeds enigszins in die richting ontwikkeld heeft, kan afgeleid worden uit het feit dat de oorkonde in Roksem zelf wordt opgesteld en niet in het hoofdklooster in Sint-Omaars.

³¹ G. Berings, "Oudenburg en omgeving in het licht van de christianisatiegeschiedenis" in "Tentoonstellingscatalogus. Kerkschatten uit Oudenburg", Oudenburg, 1988, p. 15; Berings, 'Het oude land', pg. 43.